

МЕНТАЛІТЕТ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто проблему генези та функціонування ментальності у феноменах духовного життя нації, зокрема впливу ментальності на формування політичної культури нації.

Ключові слова: менталітет, політична культура, національний характер, політичний досвід, політичні традиції.

Розвиток будь-якої нації, народу, суспільства, його складових частин проходить під впливом культури, яка увібрана свідомістю та діяльністю суб'єктів.

Культура існує у вигляді різних форм – національної, масової, елітарної, політичної тощо. Найширшим поняттям є національна культура. Функціональні компоненти національної культури мають великий вплив на формування системи політичних переконань і політичної культури в цілому. Політичну культуру можна правильно розуміти, розглядаючи її як невід'ємну частину ширшої загальнонаціональної культури. Вона становить сукупність усього духовного, що пов'язано з типом владних відносин, специфікою реалізації влади, які притаманні певній нації, системі її політичних цінностей, почуттів, уявлень, переживань. Її призначення в забезпеченні якісного та кількісного розширеного відтворення нації, виправдання естетичними засобами її існування. Разом з тим це певна система політичних ідеалів, символіки, підсистема громадянського виховання, багатства національної літератури, мистецтва, яка спирається на етнічний матеріал, традиції, звичаї нації [1, с. 7].

Кожній суспільно-політичній системі відповідає особлива, базова модель політичної культури. Зазвичай чільні елементи кожної базової моделі характеризуються універсальністю і визначаються загальносвітоглядними настановами та орієнтаціями людей незалежно від їхньої національно-державної належності. У цій якості в узагальненій формі вони становлять системотворчі компоненти в кожній окремій країні, як зазначалось вище, проявляються у специфічно національних формах. Це природно, оскільки у формуванні національної самосвідомості, національної ідентичності беруть участь як універсальні, так і суто національно-культурні елементи [2, с. 120].

Для того щоб зрозуміти політичну культуру українців і суть українського суспільства, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стимулювали чи спиняли розвиток української політичної культури. Досліджуючи зв'язок політичної культури і політики, можна дійти висновку, що причини не тільки в несприятливих зовнішніх обставинах, але й у ментальності української нації. Ментальність – це спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення. Отож ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід'ємними компонентами формування політичної культури.

Сучасне вирішення проблеми розвитку політичної культури нації як наслідок дії певних ментальних структур (політичної свідомості, політичної поведінки, політичної міфології, політичних стереотипів, політичних архетипів) має не тільки теоретично, а й практично допомогти тим змінам, які відбуваються в Україні, задля реанімації творчого потенціалу особистості, розбудови цивілізованого громадянського суспільства, яке б відповідало сучасним вимогам [2, с. 12].

За сучасною концепцією розвитку людства проблема національного менталітету набуває базового значення. Вона пов'язується в теорії з визначенням світоглядної основи принципів розвитку будь-якої соціальної системи (людина, етнос, нація, держава тощо) як сила, яка суттєво впливає на історичний процес у цілому.

Під менталітетом, на наш погляд, слід розуміти особливий стиль світосприйняття – стиль мислення і поведінки, властивий тільки певному етносу. Саме ментальність мислення і стереотип поведінки відрізняли один етнос від іншого. Менталітет дає можливість відкрити «таємницю

національності», що полягає насамперед у манері розуміти речі.

Вагомий внесок у дослідження української ментальності, особливо в розробку методологічних питань щодо підходу до проблеми, започаткованого французькою школою «Анналів», зробили українські вчені, насамперед із середовища представників української діаспори (О. Кульчицький, Д. Чижевський, І. Мірчук, Є. Онацький, М. Шлемкевич, Б. Цимбалістий, В. Яків та інші).

Одне з головних завдань сьогодні – пробудження політичної активності народу. Політична активність безпосередньо пов'язана з усвідомленням ним своїх інтересів щодо політичних сил, які, будучи суб'єктом політичних дій, здатні до реалізації його запитів та потреб. Різноманітні соціальні ідеї та ідеології політичних партій життєздатні лише за умови, що вони відповідають інтересам певних соціальних груп, їхнім ментальним настановам [3, с. 178].

Як слушно зауважує В. Храмова, «сьогоденна актуалізація проблеми української ментальності пов'язана з тим, що необхідно знати, хто ми є, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі. Справді, тільки державна реалізація потенцій останньої, втілюючи національні цінності, здатна ушляхетнити життєдіяльність народу та повернути втрачені честь і гідність самоцінній особистості» [4, с. 56].

Що ж являє собою український менталітет, які характерні ознаки властиві йому, в чому полягає його специфіка?

Попри всі наявні розбіжності у визначенні поняття «менталітет», домінуючим у сучасній політології є підхід до нього як до інтегративного показника рівня цивілізованості народу, як до органічного поєднання свідомості, розуму, інтелекту, світосприйняття, характеру думок та мислення нації, її психологічних та духовних інтересів, що виступає у вигляді синтезу логіко-понятійних та чуттєво-емоційних компонентів [5, с. 175].

Менталітет охоплює різні рівні соціальної дійсності і є невід'ємною складовою не тільки різних соціальних суб'єктів, починаючи з великих соціальних груп (клас, нація, етнос), але й окремого індивіда. Залежно від того, хто виступає суб'єктом – носієм ментальності, чітко розрізняються його різновиди – релігійний, культурний, політичний, етнічний тощо. Так, зокрема, політичний менталітет – сукупність сталих, загальнопоширених у тій або іншій соціальній спільності, групі уявлень, що відображають особливе бачення політичної і соціальної

реальності людей, які належать до неї. Об'єднуючи раціональне і підсвідоме, чуттєве і логічне, ціннісні та інші переконання, менталітет відображає спосіб, характер, метод суспільного і групового мислення, характеризує стійкий стан умонастроїв суспільного і групового суб'єкта політики.

Політичний менталітет на сучасному етапі стає відносно самостійним і навіть визначальним соціально-психологічним фактором, який зумовлює суспільно-психологічні процеси в державі та процеси державотворення. Процес його формування опосередковується передусім способом життя політичної спільності.

Які ж основні риси української ментальності? Існує думка, що їй властиві такі системотворчі ознаки:

– інтроверсивність вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу;

– кордоцентричність, що проявляється в сентименталізмі, чутливості, емпатії, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості, естетизмі народного життя, культуротворчості;

– перевага емоційно-чуттєвого над волею та інтелектом, перевага морального буття над інтелектуальним у відношенні до екзистенціального значення;

– анархічний індивідуалізм, що виявляється в різних формах відцентрового, партикулярного прагнення до особистісної свободи;

– меншовартість – певний тип самооцінки, пов'язаний з визначенням недостатності своїх національних особливостей у порівнянні з іншими народами та націями або внаслідок браку внутрішніх національних якостей, які виникли в результаті зовнішніх обставин. Комплекс меншовартості породжує комплекс «кривди», образи, що може, своєю чергою, спричинити міжнаціональні конфлікти [6, с. 89].

Д. Чижевський у своїй спробі охарактеризувати українську ментальність вказував передусім на такі її найважливіші ознаки: «По-перше, безумовною рисою психічного укладу українця є *емоціоналізм і сентименталізм, чутливість та ліризм*; найяскравіше виявляються ці риси в естетизмі українського народного життя і обрядовості... Поруч з цими рисами стоять *індивідуалізм та стремління до “свободи”* в різних розуміннях цього слова... Поруч з цими двома основними рисами стоїть третя – *неспокій і рухливість*, більш психічні, ніж зовнішні...» [7, с. 19].

Розглядаючи особливості формування національного менталітету, слід враховувати обставину розташування України між Сходом і Заходом і, передусім, багатовіковий період її бездержавного існування та розчленованість народу. Це не могло не супроводжуватись істотними впливами з боку інших, домінуючих у межах своїх державних утворень етносів (передусім російського та польського), їхньої культури, зокрема політичної, суспільної психології, традицій, світосприймання тощо. Оцінити ці впливи як однозначно позитивні немає жодних підстав. Попри все це, українська ментальність упродовж віків зуміла зберегти свої основні характерологічні риси і, незважаючи на наявність істотних східних впливів у цілому, може бути охарактеризована як ментальність західного типу.

На це, зокрема, звертав увагу М. Грушевський. Він зазначав, що «в порівнянні з народом великоруським український являється народом західної культури – одним з найбільш багатих східними, орієнтальними впливами, але все-таки по всьому складу своєї культури і свого духу народом західним» [8, с. 13].

Багато дослідників звертають увагу, зокрема, і на істотно вищий рівень демократизму української ментальності в порівнянні з російською, характерний для нього діловий індивідуалізм і проєвропейську орієнтованість.

Характерологічні особливості народу визначають внутрішній зміст політичного менталітету, який нерозривно пов'язаний з історичними умовами і розвитком, зі змінами в народних світовідчуттях. Відомий дослідник української ментальності А. Бичко, аналізуючи історичні умови та етапи її формування, вказує на те, що послідовне знищення державної самостійності України, «всмоктування інтелектуального потенціалу державами-поневолювачами (спочатку Польщею, потім Росією) стимулювало посилення ментальності, спрямовану на усну народну творчість. За цих умов, позбавлена політичного самовияву, «українська душа» заглиблюється у поетичність, яка концентрується навколо моралі (звідси терпимість до різних конфесійних релігійних напрямків)» [9, с. 213].

Екзистенціальне світовідчуження «внутрішньої людини», її «філософія серця», «кордоцентризм», започатковані Г. Сковородою, орієнтують на ментальні переживання, заглиблення у внутрішній світ, зумовлюють політичну пасивність щодо справ ворожої їй держави. «І тільки розпад імперії, до складу якої входила Україна (1917–1919), і 90-ті ХХ ст. сповнює

менталітет українського народу ідеєю свободи, нерозривно пов'язаний з позицією “оборонності”, творення сучасної національної самовідданості» [9, с. 214].

Українській ментальності властива ще ціла низка рис, які досить часто відігравали вкрай негативну роль у долі народу. Заради справедливості варто констатувати той факт, що витoki соціальної пасивності, правового нігілізму, комплексу меншовартості, неовов'язковості, котрі й сьогодні продовжують залишатись характерними ознаками української ментальності, коріняться в глибинних шарах сформованого впродовж багатьох віків (а може, й тисячоліть) українського національного характеру.

Не менш важливою проблемою залишається потреба очищення масової свідомості від рудиментів тоталітаризму, комуністичної та посткомуністичної ідеології, радянського світовідчуження, малоросійства, індивідуального та групового егоїзму.

Дух колективізму, глибоко вкорінений у масовій свідомості, що був однією з головних цінностей «радянського способу життя», крім його позитивних якостей, має в собі небезпеку утриманства, заздрісності, нетерпимості до соціальної нерівності, безвілля, породжує нездатність до самостійності в прийнятті рішень, а отже – викликає підозру до творчої ініціативи, підприємництва, пасивність щодо курсу економічних реформ.

Слід врахувати й те, що ідеологія перетворень значною мірою протистоїть багатьом привабливим, а тому глибоко вкоріненим у масовій свідомості принципам, які проголошувались донедавна (соціальні гарантії, право на працю, безкоштовне медичне обслуговування тощо).

Не менші проблеми створює загальний стан нинішньої суспільної свідомості, зокрема, громадська пасивність населення країни. Так, низька електоральна активність, нехай навіть значною мірою породжена зневірою широких верств населення щодо органів державної влади, доповнена недосконалістю виборчого законодавства, виливається не тільки в нераціональну витрату часу, а й супроводжується витратою більше ніж значних державних коштів.

Розробка питання вимагає вирішення низки важливих методологічних проблем, головною з яких виступає проблема забезпечення наступності, збереження традицій. Адже менталітет нації може бути просто не готовий до певних змін, якщо вони йдуть усупереч національній традиції. Рівною мірою це стосується і політичних, і економічних, і культурологічних аспектів

проблеми. Ця обставина, зокрема, орієнтує на те, що в практичній роботі потрібно максимально враховувати регіональні особливості.

Питання поєднання регіональних відмінностей, злиття українського народу в єдиний потік залишається надзвичайно актуальним. Адже в цілому зростання національної свідомості йде занадто повільно, нерівномірно, самоусвідомлення нації наштовхується на серйозні перепони. Такий стан речей не в останню чергу пояснюється відсутністю дієвої державної політики в цій сфері, розбіжністю в роботі національно-патріотичних сил, деструктивною діяльністю відверто антидержавних сил на всіх щаблях влади, включаючи й вищі державні органи.

Отже, про цілісність (точніше, тотальний характер) українського менталітету в цілому можна говорити лише з певними застереженнями. Досить відчутними залишаються регіональні відмінності, зумовлені впливом на його формування специфічних історичних, кліматичних, географічних, культурних, релігійних та інших умов. Маргіналізація, денационалізація, русифікація широких верств українського суспільства, особливо його східного та південно-східного регіонів, створює істотні труднощі на шляху державотворення, національної та політичної консолідації. Саме в цьому ми схильні вбачати головну загрозу територіальній цілісності держави, її суверенності, національному миру та злагоді [3, с. 185].

Модернізація українського менталітету передбачає не консервацію, а розхитування застарілих традицій, їхнє критичне переосмислення та перегляд, що готує нову світоглядну основу для сприйняття нових ціннісних орієнтирів сучасними та майбутніми українцями [3, с. 188].

Необхідна умова існування традиції – здатність до постійного відтворення на власній основі, завдяки чому вона вперто чинить опір запровадженню будь-яких інновацій, здатних порушити механізм її самовідтворення. Здобуття Україною незалежності створило принципово відмінну від попередніх основу – соціально-політичного формування і функціонування традицій [3, с. 189].

Українська ментальність мусить бути очищена від нашарувань комплексу вторинності і меншовартості, зумовлених передусім станом багатовікового бездержавного існування. Ці комплекси виступають головними перепонами на шляху державотворення, національного відродження, плекання національної гідності, становлення та утвердження національної ідеї, і від їх вирішення залежить сама можливість становлення сучасної

української нації, здатної посісти гідне місце в ряду інших цивілізованих націй.

У цілому можна зробити такий висновок: ментальність нації, яка тривалий час не мала власної державності і перебувала в неволі, серйозно деформується. На глибинному рівні продовжують функціонувати власні ментальні риси, але на них починають нашаровуватись набуті в умовах неволі ментальні настанови. Аналогічній трансформації піддається і політична культура. Тому не дивно, що в нинішній політичній культурі функціонує стійкий елемент проросійської субкультури, який часто успішно конкурує з власне українськими політичними цінностями.

Якщо поневолена нація стає об'єктом тривалого політичного панування кількох держав, то різні частини одного етносу виробляють особливі риси ментальності. На цій основі формується і специфіка політичної культури різних національних регіонів, що стає серйозною перепорою на шляху побудови соборної держави.

Українська ментальність та українська національна свідомість у цілому мають суперечливий характер. Це означає, що в культурі нації одночасно проявляються різні і навіть протилежні якості: героїзм і пасивність, волелюбність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо. Кожна з них має свої причини та умови виникнення та свою роль в історичному процесі. Різні ментальні настанови формували й різні типи політичних цінностей та ідеалів, віддаляли українство від власного культурного коріння. Набуті в минулому риси ментальності ще довго будуть продукувати відповідні суспільні відносини, ідеали та орієнтації. Недаремно фахівці наголошують, що політичну культуру посткомуністичної України в цілому слід визначити як «авторитарну, з деякими демократичними і тоталітарними компонентами» [6, с. 29].

Головним засобом подолання негативних рис та деформацій української ментальності та політичної культури має стати побудова суверенної, соборної, демократичної української держави. Крайній індивідуалізм буде подолано формуванням демократичних суспільних відносин та правової держави, в якій індивідуальна свобода буде органічно поєднана з громадянськими обов'язками і відповідальністю. Відродження української нації і державності повинно подолати комплекси «меншовартості» і «кривди», очистити українську душу від рабської психології, зміцнити моральність суспільства [6, с. 196].

Список літератури

1. Колісник О. В. Особливості втілення української ментальності в духовному просторі національної культури / О. В. Колісник. – К. : Науковий світ, 2000. – 57 с.
2. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії / Л. П. Нагорна. – К. : Стилос, 1998. – 278 с.
3. Феномен нації: основи життєдіяльності / за ред. Б. Попова. – К. : Знання, 1998. – 262 с.
4. Храмова В. Передмова / В. Храмова // Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : Фенікс, 1992. – С. 3–11.
5. Политология. Энциклопедический словарь / сост. и общ. ред. Ю. И. Аверьянова. – М. : Изд-во Московского коммерческого университета, 2013. – 432 с.
6. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2010. – 456 с.
7. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Вид-во Орії при УКСП Кобза, 1992. – 230 с.
8. Грушевський М. На порозі нової України / М. Грушевський. – К. : Українське Історичне Товариство, 1918. – 278 с.
9. Бичко А. Менталітет української нації, український менталітет / А. Бичко // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення персоналії / відп. ред.: Ю. І. Римаренко. – К. : АН України, Ін-т держави і права, 1993. – С. 451–470.
10. Цимбалістий Б. Родина і душа народу / Б. Цимбалістий // Українська душа. – Нью-Йорк – Торонто : Ключі, 1956. – С. 26–43.

N. Novikova

MENTALITY AS DETERMINANT OF POLITICAL CULTURE UKRAINE

In the article the problem of the genesis and functioning of mentality in the phenomenon of spiritual life of the nation, particularly the impact on the mentality of the formation nation political culture.

Keywords: mentality, political culture, national character, political experience, political traditions.

Матеріал надійшов 25.10.2015

УДК 327.8+321.7(477)

Сухорольська І. Ю.

ВПЛИВ ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ НА ПРОЦЕС ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано можливості громадської (публічної) дипломатії як інструменту утвердження демократії та протистояння авторитарній пропаганді в Україні. Розглянуто чинники демократизації, пов'язані із зовнішніми інформаційними впливами, виявлено позитиви та недоліки західної громадської дипломатії в цій сфері.

Ключові слова: громадська дипломатія, публічна дипломатія, демократизація, поширення демократії, пропаганда.

Вступ

Розпад Радянського Союзу надав можливість радянським республікам, а також іншим країнам Східного блоку самостійно формувати власну систему державної влади на демократичних

© Сухорольська І. Ю., 2015

засадах. Однак не всі скористалися цим історичним шансом. Через чверть століття після згаданих подій можемо констатувати невинуватість оптимістичних прогнозів щодо остаточної перемоги демократії в цьому регіоні. Більшість пострадянських країн, з-поміж яких і Україна, не